

Det spørgsmål melder sig naturligt, om den skildrede debat fik virkninger for den partisanekrig, den polske befolkning rejste under den 2. verdenskrig. Svaret må vel blive et både ja og nej. At Polen både i teori og praksis havde tradition for partisanekrig inden tragedien i 1939 var næppe uden betydning, og konkret udviklede den polske befolkning i årene 1939-44 næsten som en selvfølge en betydelig modstandskamp med partisanekrig som væsentligt kamplement. Den største polske modstandsorganisation, Armia Krajowa, talte i 1944 op mod 400.000 kombattanter. Men en al-polsk rejsning, som Kamienski forestillede sig den, med alle polakker i opstand på en gang og efter princippet om hver polak sin fjende, kom det ikke til. Det nærmeste, man kom Kamienski's tanke, blev opstanden i Warszawa i august 1944, og denne opstand omfattede nok hele storbyen, men ikke en samtidig rejsning over det ganske land. At den endte i tragedie, er velkendt. Uanset den anselige betydning, polsk modstandsindsats fik for det samlede krigsforløb, blev det ikke partisanekrigen, men de regulære sovjetiske hæres sejre i Østeuropa og Sovjetunionens politiske dominans her, der i 1945 kom til at bestemme det moderne Polens skæbne.

Derimod forekommer det, som om der er et andet aspekt i Halicz's bog, der giver den en vis dagsaktuel interesse. Man kan vanskeligt læse hans fremstilling af især Kamienski's tankeverden uden at bemærke sig, at hans ideer om partisanekrigens forudsætninger, metoder og taktik er ret lig de ideer, der i dette århundrede er realiseret af andre end polakker, f. eks. af den nordvietnamesiske regering i almindelighed og general Giap i særdeleshed. Den polske debat er historie, mens dens begrebsverden er nærværende i nutidig politik.

Halicz's fremstilling er sober, grundig og klar i disposition og fremstilling, og hans tema er også for en dansk læser væsentligt. Desværre har oversættelsen til engelsk ingen af disse kvaliteter. Den er mildt sagt dårlig, og det vrirler med trykfejl, undertiden meningsforstyrrende trykfejl.

Jørgen Hæstrup

Jens Engberg: Dansk Guldalder eller Oprøret i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i 1817, Kbh., Rhodos 1973. 190 s. Kr. 52,-.

Da Engbergs bog fremkom i 1973 blev den gjort til genstand for megen omtale, ikke mindst fordi han selv omkransede den med en række avis-kronikker. Den var ment som en provokation af »Laugget«, det lagde han ikke skjul på, men den var og er jo meget andet end det, og jeg skal i det følgende forsøge – ikke at anmelder bogen, for det er for længst gjort af langt mere kompetente folk end jeg – men at placere den i en større historiografisk sammenhæng, og jeg vil her tage mit udgangspunkt i to anmeldelser:

Niels Finn Christiansen har bl. a. beskæftiget sig med Engbergs værk i en historiografisk analyse af de danske landboreformer.¹ Han sætter her bogen i forbindelse med den New-Left bevægelse, der også forskningsmæssigt får sit internationale gennembrud i slutningen af 60-erne. Han påpeger videre, at det først er på et ret sent stadium, at bevægelsen tager marxismen i anvendelse som analytisk metode, og han betragter Engbergs bog som et eksempel på en indledende fase i en sådan udvikling, idet han mener, at Engbergs »moralske radikalisme har en positiv funktion ved at pege på nogle problemer, men den har også meget stærke begrænsninger ved at standse for analysen.«

¹ Hist, 6. årg. no. 4 (1974), s. 23-39, citaterne s. 38. Niels Finn Christiansen har også anmeldt bogen i Politisk Revy, februar 1975.

Han (Engberg) kan ikke forklare, hvad han beskriver, og derfor lægger han bl. a. det »revolutionære potentiel« forkert. Trods disse alvorlige metodiske begrænsninger mener Niels Finn Christiansen alligevel at måtte konkludere, at bogen er et »meget sympatisk forsøg på at ruske op i den bolledej, som dansk historieskrivning i mange år har været«.

Finn A. Olsson har i sin meget indgående anmeldelse² fat i de samme elementer, men han føjer endnu en iagttagelse til, idet han forsøger at forklare, hvorfor Engberg mangler et tilfredsstillende analyseapparat: »måske bunder det i, at Engberg så kort tid før har haft et andet historiesyn. På et tidspunkt har han fundet sit gamle historiesyn udeligt. Han har dannet sig et nyt, men ikke taget det fulde spring og er blevet marxist. Han beholder sin metode, og arbejder derfor videre indenfor de gamle rammer. Hans bog bliver derfor splittet, og nem at kritisere, både for marxister og for borgerlige historikere.«

Og det er vel netop sagens kerne: Engberg har sprængt en form og ikke fundet en ny. Man kan jo anskue historiske værker på mange måder, bl. a. kan man se på den form, forfatteren giver sit stof. Den fremtrædelsesform og de forklaringsmønstre, han vælger, når han skal beskrive sit møde med fortiden, er i sig selv et udtryk for nogle til grund liggende værdier, der må formodes at afspejle forfatterens egen holdning, thi hvorfor skulle han ellers vælge just denne form?³

Hvis man anvender denne indfaldsvinkel til vestlig historieskrivning efter anden verdenskrig kan man – med alle mulige forbehold overfor forenkling og forgrovelse – udskille to forskellige forklaringsformer bygget over to indbyrdes afvigende værdisæt. I amerikansk historiografi, hvor udviklingen tidligt blev erkendt, har man benyttet betegnelserne »konsensus« eller »mod-progressiv« om den form, der er den fremherskende i 1940-erne og 50-erne, medens betegnelsen »New-left« som også påpeget af Niels Finn Christiansen er blevet heftet på de bestræbelser på at etablere en ny forklaringsform, der bryder frem i løbet af 60-erne. Man kan meget groft karakterisere de to former således:⁴ »Konsensus«-historikernes grundlæggende holdning er *pluralistisk*, de taler ikke om virkeligheden, men om *forskellige perspektiver* af tilværelsen. De oplever verden som uigennemskuelig, ja måske absurd, og samfundet ansues ikke under synsvinklen klasser, men kultur. Nøgleord er begreber som *ironi*, *paradoks*, *tvetydighed* og *kompleksitet*. De interesserer sig for holdninger, ikke facts, de leder efter underliggende *motiver*. Og de tror ikke mere på ideologier. – Man kunne måske som den mest dækkende betegnelse for denne måde at tænke på anvende ordet »*holdningskompleksitet*«. Hos »New-left«-historikerne er det centrale element deres ønske om »a usable past«, de vil *bruge* historien, og de vil bl. a. bruge den til at afdække tingenes *virkelige sammenhæng*. Virkelighedstroen er med andre ord vendt tilbage. Det, der interesserer dem, er ikke menneskets psykologiske konflikter i en absurd eller måske skæbnebestemt verden, men en afdækning af de *strukturer* og *systemer*, der »i virkeligheden« bestemmer menneskets tilværelse. Kan man afdække disse systemer, kan man muligvis også ændre dem, der ligger altså heri en *kritisk holdning* til både fortid og nutid.

Jeg har i en anden forbindelse gjort gældende, at man efter min mening kan anskue

² Hist, 6. årg. no. 8 (1975) s. 14–22. Her findes også henvisninger til samtlige anmeldelser og kronikker.

³ De følgende betragtninger har jeg nærmere redegjort for i et foredrag, der snarligt publiceres i Fortid og Nutid.

⁴ Jeg tager mit udgangspunkt i Gene Wise, *American Historical Explanations*, Dorsey Press, 1973, og må iøvrigt henvise til min artikel i Fortid og Nutid, samt til Niels Thorsen, *Nyere Tendenser i amerikansk historiografi: Debatten om »konflikt« og »konsensus«*. *Historisk Tidsskrift*, bind 74, 1974, s. 342–363.

1960-ernes danske kulturdebat som et dilemma mellem holdningskompleksitet og kritik.⁵ Historikerne er ikke de første, der rammes af denne konflikt, men de rammes. Og Engberg er et eksempel på en historiker, der skriver, mens konflikten raser i ham selv. Det er netop det, der set ud fra en historiografisk synsvinkel gør hans bog så spændende. Han er på vej ud af en form, fordi den ikke længere dækker hans forståelse af virkeligheden, hans opfattelse af tilværelsen, men han har endnu ikke fundet en anden form, indenfor hvilken han kan give dækkende udtryk for det, han nu ser, og det han nu vil. Eller sagt på en anden måde: han står med en erkendelse – eller måske bedre, han har haft en oplevelse – som han ikke mener at kunne give dækkende udtryk for indenfor rammerne af den holdningskomplekse forklaringsform, hvis grundlæggende norm er »forståelse«, mens det han vil er kritik. Han vil kritisere tilstandene i fortiden, fordi han er moralsk forarget, men han har ligesom ikke rigtig noget at have denne forargelse i.

Hvad gør han så? Ja, først bliver han vred, og vender sin vrede mod alle sine tidligere meningsfæller, som han skyder meninger i skoene, de vitterligt ikke har. Det er en kendt taktik, først at fremstille en karikatur af sin modstander, og derefter nedgøre den (karikaturen) til fælles moro for læser og forfatter. Denne fremgangsmåde løser ganske vist ikke Engbergs fundamentale dilemma, men den er psykologisk forklarlig, når man betænker hans situation. Det er nemlig ikke blot sine kolleger, men også sig selv han reagerer så kraftigt imod. Han vil et opgør med den historieskrivning, der serverer »jævn borgerlig kost i form af historisk underholdning for velfærdssamfundets vindende klasser«; den historieskrivning, der »hviler på den ideologiske grundopfattelse, at vi lever i et godt samfund«. Han finder dette grundsyn udtrykt i de to sidste bind af Politikens Danmarkshistorie, og han vender sig skarpt mod denne »selvglade optimisme«, som »sikert er oprigtig«, men som han altså ikke længere kan dele.⁶ For dette er jo netop sagen, han har selv slået en total kolbøtte.

I 1969⁷ skrev han, at det essentielle ved historien efter hans opfattelse er dens søgen efter sandhed: »man må gøre sig klart, at fortiden kun kan undersøges, når man kun har det ene formål med undersøgelsen, at foretage den for fortidens egen skyld, i undersøgelsen af fortiden må man bortvise som irrelevant og forstyrrende enhver tanke om undersøgelsens nytte for nutiden«. Historien »skal søge efter sandhed«. Og han vendte sig sammesteds skarpt imod de synspunkter, der var kommet til orde bl. a. med Nanterreprørerne i 1968, idet han skrev: »det er meget vel muligt, at det bestående samfund ikke dur. Det er bare ikke historikerens opgave som historiker at lave om på det. Det er for mig at se ganske indlysende, at studenterne fra Nanterre og den hele bevægelse er slået ind på en vej, der, fulgt konsekvent, vil bringe dem ud i en magtudøvelse lige så totalitær, som den der har provokeret dem til deres opfattelse. De opstiller moralske absolutter konserveret i indignationens missionske skikkelse, de vil tiltage sig ret til at diktere videnskaben, hvad den skal stille sig kritisk overfor . . .«.

I 1973 ser vi ham så selv i rollen som radikal moralist. Nu er det ham, der vil bruge historien til kritik af det nuværende samfunds indretning.⁸ Men derved løber han straks ind i en lang række vanskeligheder. Og dette hænger atter sammen med den diskrepans mellem form og indhold, der ovenfor er beskrevet som hans fundamentale dilemma.

⁵ Det i note 3 anførte sted.

⁶ Citaterne: Dansk Guldalder, s. 179 og 182.

⁷ Fortid og Nutid, 1969, citaterne s. 19 og 21.

⁸ Dette synspunkt kommer især frem i aviskronikkerne, se f. eks. Politikens kronik 8/3-1973: Jens Engberg, Frederik VI's begravelse. I anledning af diskussionen om forskning og ideologi.

Den form han hidtil har betjent sig af, rummer et sæt af værdier og normer, og nogle teorier om sammenhænge, samt et analyseapparat, forfinet specielt med henblik på at analysere motiver og adfærd hos enkeltpersoner. Det er imidlertid ikke store mænds psykologiske konflikter Engberg vil beskrive, men den for ham afgørende indsigt, at Danmark ved det 19. århundredes begyndelse var et klassesdelt samfund, hvor de dårligst stillede havde det rystende elendigt. Hans opgave må således være at blotlægge denne samfundsstruktur og dens efter hans mening ulykkelige virkninger, med andre ord at præsentere en kritisk, sociologisk analyse af det danske samfund omkring år 1800. Den form, han søger, må altså kunne levere både et tilfredsstillende sociologisk analyseapparat og give mulighed for kritik.

Nu er der efter min mening intet til hinder for at anvende sociologiske metoder indenfor rammen af den holdningskomplekse forklaringsform. Jeg kunne f. eks. udmærket tænke mig en spændende analyse af det danske samfund omkring år 1800 med udgangspunkt i Engbergs egen erkendelse: at det er et *mangelsamfund*.⁹ Danmark var på dette tidspunkt et u-land. Skal vi derfor bibringes en nærmere forståelse af de forskellige sociale gruppers relationer i datidens Danmark er det ikke nutidens hjemlige parcelhusmålestok, vi skal anvende (som Engberg gør), men derimod f. eks. sociologiske studier over samfundsforhold i nutidens u-lande. Hvis forfatteren havde anlagt denne synsvinkel, ville han ikke blot have erkendt, at det, der for en umiddelbar betragtning, fremtræder som grusomhed og uforstand, måske snarere er udtryk for helt nødvendige eller i hvert fald forklarlige psykologiske forsvars- og overlevelsesmekanismer; men han ville også herigennem have givet sin fremstilling et langt rigere og mere frugtbart perspektiv. Og således atter have opnået, at mødet mellem fortid og nutid kan være befrugtende for en dybere forståelse af begge, og derigennem for vor egen og vor samtids situation.

Det springende punkt er således ikke nødvendigvis metoden, men derimod kritikken, den kritiske holdning til fortiden, der efter min mening ikke kan forliges med kravet om »forståelse«. Betegnende for Engbergs konfliktsituation er imidlertid, at han ikke finder en form, der kan rumme begge de elementer, han har brug for, ja, han finder i virkeligheden slet ingen form, fordi hans stærke personlige engagement blokerer for en analyse af hans egen situation. I stedet serverer han en samling pitoreske detaljer fremført med megen forargelse og indignation. Men forargelse er ingen erstatning for metode, og engageret beskrivelse er ikke identisk med såkaldt kritisk videnskab. Det er da også karakteristisk for resultatet, at to iøvrigt meget forskellige anmeldere som Kristian Hvidt og Niels Finn Christiansen kan enes om at stille sig tvivlende overfor, om det overhovedet er historieskrivning, Engberg præsenterer sine læsere for.¹⁰ Det er vel i det hele taget et stort spørgsmål, om det ikke ville have tjent forfatterens formål bedre, hvis han definitivt havde foretaget den genreoverskridelse, der nemlig også er tilløb til: springet over i den dokumentariske roman.¹¹ Her ville både hans moralske indignation, hans åbenbare fortælleglæde og hans helt eminente beherskelse af det danske sprog kunne komme til deres fulde ret, uden at den sure faghistoriker behøvede at rynke på næsen, selv

⁹ Dansk Guldalder, s. 75. – Alt naturligvis under forudsætning af, at materialet kan bære en sådan analyse.

¹⁰ Kristian Hvidt skriver i Berlingske Tidende, 14/4-1973, at Engberg forsynder sig imod »historiens grundlov«, mens Niels Finn Christiansen har kaldt fremgangsmåden »ahistorisk« (Politisk Revy, februar 1975).

¹¹ For en nærmere diskussion af forholdet mellem den dokumentariske roman og historieskrivningen, se Meddelelser fra Daneklærerforeningen 3, september 1974 (Temahefte om Dokumentarismen). – Jeg takker kandidat-stipendiat, cand. mag. Carsten Thorborg, fordi han har gjort mig opmærksom på dette aspekt.

om kilderne blev presset for hårdt, meningen fordrejet og motiverne forvredet og forvansket til ukendelighed.

Engbergs bog er symptomatisk for den måde at skrive historie på, man i amerikansk historieskrivning plejer at betegne som »revisionistisk«. Det er imidlertid ikke noget enestående for amerikansk historiografi, fænomenet kendes således i høj grad fra efterkrigstidens tyske historieskrivning.¹² En revisionistisk holdning behøver heller ikke at ansues som et overgangsled til marxismen, den *kan* være udtryk for en eller anden form for økonomisk determinisme, men kan lige så vel have sit udspring i en »realistisk«, realpolitisk grundholdning, eller noget helt tredje, fjerde eller femte. Det er slet ikke det, der er det afgørende, det er derimod den måde, man nærmer sig fortiden på, der er det karakteristiske. Man vil *bruge* fortiden, her og nu. Ikke på den passive, personlighedsudvidende vis, den traditionelle historieskrivning altid har stillet til rådighed, men på en aktiv (i videste forstand) politisk bevidst måde. Man er utilfreds med den øjeblikkelige situation, og denne utilfredshed projiceres bagud. Man søger efter fejl og mangler i fortiden, der kan belyse den nutidige situation, man nærmer sig fortiden ikke med forståelse, men med kritik og vel at mærke en kritik, funderet på ens egen samtids præmisser.

Vi ved naturligvis allesammen, at historikeren nærmer sig fortiden med problemstillinger, hvis udspring har en mere eller mindre direkte og erkendt sammenhæng med hans samtid og hans egen oplevelse af den. Men vi er også vant til at acceptere som noget grundlæggende for vort arbejde, at den fortid vi vil skildre har en egen ukrænkelig identitet. Den har krav på at vurderes ud fra sine egne præmisser. Det er med denne opfattelse Engberg bryder. Det er et standpunkt, og det har han lov at tage. Jeg har også lov at sige, at jeg ikke deler det og ikke kan lide det. Og det gør jeg så. Jeg mener, at den indstilling, der i det foregående er karakteriseret som den holdningskomplekse måde at nærme sig fortiden på i sig rummer så mange og rige muligheder for indsigt, at man ikke for at blive klogere på vor egen situation behøver at ty til en ensidig perspektivforkortende kritik. Jeg kan tage fejl, og jeg lader mig gerne overbevise, men bevisbyrden påhviler Engberg.

Inga Floto

Jørgen Elklit: Folketællingen 1845. Metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale. Forskningsrapport fra Sociologisk Afdeling, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, I-II, Århus 1969.

Med fremkomsten af Jørgen Elklits undersøgelse af 1845-folketællingen i 1969 indførtes stikprøvemethoden i dansk historisk demografi. Fordelene ved stikprøveundersøgelser er, at de er langt mindre ressource-krævende end totalundersøgelser, og at man derfor ved at foretage en stikprøveundersøgelse, indenfor givne ressourcer, kan foretage mere dybtgående undersøgelser i stikprøven, end man kunne i totalmaterialet. Ulempen ved stikprøveundersøgelser ligger i problemerne ved slutning fra stikprøve til helhed. Hvis stikprøven imidlertid er udtaget ved tilfældig udvælgelse eller ligestillede metoder, kan man på grundlag af den viden, man har om stikprøven, opstille udsagn af følgende form: »I en stikprøve på 2695 personer fra 1845-folketællingen opholdt 61 % sig ved folketællingen i det sogn, hvor de var født. Dette medfører, at man med 95 % sandsynlighed kan slutte, at mellem 59,2 og 62,8 % af hele den befolkning, der optaltes ved tællingen,

¹² Se f. eks. herom mine to oversigtsartikler i *Historisk Tidsskrift*, 12. r. III, s. 111-129 og 12. r. IV, s. 107-138.